

פתיחה

בפרשת השבוע מספרת התורה, שכאשר יעקב הלך מבאר שבע לחרן, הוא 'פגע' במקום וישן שם. במהלך הלילה יעקב חולם חלום, בו מופיע מלאכי אלוקים עולים ויורדים בסולם. רוב הפרשנים בעקבות חז"ל פירשו את החלום כפשוטו, כלומר שיעקב אכן ראה בחלומו מלאכים, שבאו לסמל לו רעיון מסוים. פירוש חריג מופיע בדברי הרמב"ם (מורה נבוכים א, טו).

הרמב"ם כתב, שהסולם והמלאכים העולים והיורדים בו, מהווים משל למדרגת הנביאים והשגתם את האלוקות. יש נביאים שגבוהים יותר במעלה 'הסולם', והם משיגים את הקב"ה ברמה גבוהה, ויש שרק בתחילת הסולם, והם משיגים מעט. מכל מקום, ה' עצמו ניצב מעל הסולם, כלומר מעל כל המעלות והמדרגות ואי אפשר להגיע אליו, ובלשונו של הרמב"ם:

"ניצב או יצב, יהיה בענין הקיום וההתמדה. דברך ניצב בשמים, כלומר קיים עומד. והנה ה' ניצב עליו, קיים עומד עליו, כלומר על הסולם אשר קצהו הראשון בשמים וקצהו האחרון בארץ, ובו יעלה כל מי שיעלה עד שישג מי שעליו בהכרח, אחר שהוא עומד קיים על ראש הסולם. ומלאכי א-להים עולים, הם הנביאים, שנאמר בהם בפירוש וישלח מלאך."

כפי שכותבת הגמרא במסכת ברכות (כו ע"א) מהמילים בפרשתנו 'ויפגע במקום', למדים שיעקב תיקן את תפילת ערבית (לאחר שאברהם תיקן שחרית ויצחק מנחה). בעקבות כך נעסוק השבוע במעמדה של תפילת ערבית, האם זו תפילת חובה, מה דין הנשים בתפילה זו, והאם בגלל מעמדה המיוחד הקלו בה יותר (ועיין בדף לפרשת ויצא שנה ה').

חובת התפילה

האם חובה להתפלל ערבית? כדי לענות על שאלה זו, ראשית יש לפתוח במחלוקת הראשונים והאחרונים האם את שאר התפילות שוודאי יש להתפלל, חובתם מדאורייתא או מדרבנן:

א. **מדרבנן**: דעה ראשונה הסוברת שהחובה להתפלל כל יום רק מדרבנן, היא דעת הרמב"ן (השגות מצווה ה') שהביא מספר ראיות לבסס את דבריו. ראייה ראשונה, הגמרא במסכת ברכות (כא ע"א) כותבת, שבמקרה בו אדם ספק קרא קריאת שמע, עליו לקרוא שנית, מכיוון שמצוות קריאת שמע מדאורייתא, אך אם ספק התפלל, לא צריך לחזור ולהתפלל, כי חובת התפילה מדרבנן.

ראייה נוספת, הגמרא בראש השנה כותבת שרב יהודה היה מתפלל רק פעם בשלושים יום, מכיוון שסמך על האומרים שהעוסקים בתורה מפסיקים רק לקריאת שמע שמדאורייתא, ולא לתפילה שמדרבנן. כיצד יפרש את דברי הספרי הכותב, שמהמילה 'לעבדו' למדים שחובה להתפלל, ומשמע שמדובר בדין דאורייתא? הוא תירץ שמדובר באסמכתא, או רק בתפילה בעת צרה, ובלשונו:

"כבר ביארו החכמים בגמרא תפילה דרבנן, כמו שאמרו בברכות (כא ע"א) ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא חוזר וקורא, ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, דקריאת שמע דאורייתא תפילה דרבנן. ומה שדרשו בספרי ולעבדו זה זו תפילה אסמכתא היא, או לומר שמכלל העבודה שנלמד תורה ושתפילת אליו בעת הצרות."

ב. **מדאורייתא**: דעה חלוקה על הרמב"ן היא דעת הרמב"ם (מצווה ה'), שסבר שהחובה להתפלל מדאורייתא, ואת דברי הספרי הכותב שמהמילה 'לעבדו' למדים שיש להתפלל, פירש כפשוטו, ולא כפי שביאר הרמב"ן. כיצד יפרש את דברי הגמרות הכותבות בפירוש שתפילה היא מדרבנן, אותן הביא הרמב"ן כראיות לשיטתו?

הכסף משנה (תפילה א, א) תירץ, שכפי שעולה מדברי הרמב"ם בהלכות תפילה, כאשר הוא כתב שהחובה להתפלל מדאורייתא, אין הכוונה לתפילת שמונה עשרה וודאי תיקנו חכמים, אלא לנוסח בסיסי מאוד מצומצם הכולל שבת, בקשה והודאה. וכאשר הגמרא כותבת שאדם שספק התפלל אינו חוזר ומתפלל, כוונתה רק לנוסח התפילה שמדרבנן, ולא לחיוב הבסיסי שמדאורייתא.

להלכה

השלכה משמעותית למחלוקת הרמב"ם והרמב"ן תהיה, כמה תפילות נשים חייבות להתפלל כל יום. הגמרא במסכת ברכות (כ ע"ב) כותבת, שלמרות שהיה מקום לפטור נשים מתפילה כי מדובר במצוות עשה שהזמן גרמא, למעשה הן חייבות מכיוון שתפילה היא רחמים, וגם הן צריכות לבקש רחמים על עצמן ואחרים (ועיין ברבינו יונה שם). מה כוונת הגמרא ש"נשים חייבות" בתפילה?

א. **הרב עובדיה** (יביע אומר או"ח ו, יז) בעקבות **המגן אברהם** (קו, ב) פירש, שהשולחן ערוך פסק כדעת הרמב"ם שחובת התפילה מדאורייתא. משום כך, כאשר הגמרא כותבת שנשים חייבות בתפילה, כוונתה רק לחובה הבסיסית מדאורייתא, שבת, בקשה והודאה. כפי שמוסיף הרב עובדיה, למרות שמעיקר הדין ד"י באמירת נוסח כללי אישי, נכון לומר פעם אחת את תפילת שמונה עשרה שתוקנה על ידי חז"ל וכוללת את כל העניינים, ובלשונו:

"וכן בקדש חזיתיה למגן אברהם (קו, ב) שכתב על פי דברי הרמב"ם והשולחן ערוך, שלכן נהגו רוב הנשים שאין מתפללות בתמידות, משום שאמרות בבוקר איזו בקשה, ומן התורה די בזה, ואפשר שגם חכמים לא חייבו יותר, והנכון שעל הנשים להתפלל י"ח ברכות כסדר שתיקנו חכמינו זיכרונם לברכה."

ב. **השאגת אריה** (ס"ד) לעומת זאת פסק כדעת הרמב"ן, שחובת התפילה מדרבנן בלבד¹. משום כך, כאשר הגמרא כותבת שנשים חייבות בתפילה כוונתה לתפילות שתיקנו חכמים - כל תפילות שמונה עשרה, וכן פסק **המשנה ברורה** (שם, ד) כיוון שלטענתו כך דעת רוב הפוסקים. למרות זאת מתפילת ערבית הן פטורות - והטעם לכך תלוי באם אכן חובה להתפלל ערבית.

¹ בטעם הדבר נימק, שלא מסתבר לדחוק שכל כך הרבה גמרות (הרמב"ן מביא לפחות שש) הכותבות שתפילה מדרבנן, מתכוונות רק לרובד שתיקנו חכמים, ולא לעיקר התפילה. כמו כן, גם ברכת המזון עיקרה מדברי תורה ונוסחה מדברי סופרים, ואילו שם הגמרא כותבת שצריך לחזור. אם כן התמיה מדוע במצוות תפילה שלדעת הרמב"ם עיקרה מהתורה ונוסחה מדרבנן, אין לחזור!?

מעמד תפילת ערבית

הגמרא (ברכות ז"ב) כותבת, שבעוד שתפילת שחרית ומנחה מוסכם שהן חובה, מעמדה של תפילת ערבית נתון במחלוקת. לדעת רבן גמליאל ואב"י גם תפילה זו חובה, מכיוון שהיא תוקנה כנגד יעקב אבינו. לדעת רבי יהושע ורבה לעומת זאת תפילה זו רק רשות, מכיוון שהיא תוקנה גם כנגד האיברים שנשארו מקורבנות היום שהיו מקטירים בלילה, ולא תמיד נשארו איברים.

א. להלכה **השיטה מקובצת** (שם) פסק כדעת רבן גמליאל ואב"י שערבית חובה, מכיוון שהגמרא מספרת שרבן גמליאל נכנס לבית המדרש ושאל אם יש מי שחולק וסובר שערבית רשות, ואף אחד לא ענה לו. ב. רוב הפוסקים וביניהם **הרמב"ם והתוספות** חלקו ונקטו כדעת רבי יהושע ורבה שתפילת ערבית רשות, מכיוון שאב"י חולק על דברי רבא - ואב"י ורבה הלכה כדעת רבא.

את ראיית השיטה מקובצת מהמעשה של רבן גמליאל יש לדחות בכך, שהסיבה ששום רב לא עמד על רגליו ואמר שתפילת ערבית רשות היא שפחדו מרבן גמליאל שהיה נשיא, וכפי שרבי יהושע, למרות שוודאי סבר שתפילת ערבית רשות, לא עמד ואמר את דעתו (ואכן כאשר התברר לרבן גמליאל שרבי יהושע חולק עליו, העמיד אותו על רגליו במשך כל השיעור).

ערבית רשות

כאמור, רוב הפוסקים נקטו שתפילת ערבית רשות, אך מסקנה זו עומדת בסתירה לגמרא אחרת. הגמרא בברכות (כו ע"א) כותבת, שבמקרה בו אדם שכח להתפלל ערבית עליו להתפלל כתשלומים פעמיים שחרית - ואם תפילת ערבית רשות, מדוע כאשר שוכחים להתפלל אותה יש להשלימה? נחלקו בכך הראשונים:

א. **התוספות** (שם, ד"ה טעה) כדי ליישב את הקושיה כתבו, שכאשר הגמרא כותבת שתפילת ערבית רשות, אין הכוונה שהיא לגמרי רשות, אלא שכאשר יש מצווה אחרת שאפשר לקיים בזמן הזה, או שהאדם כבר עלה על מיטתו והוא נחשב קצת אנוס - פטורים מהתפילה, אבל ללא כל סיבה מוצדקת אין רשות לבטלה. לכן מי שלא התפלל ערבית צריך להתפלל פעמיים שחרית, ובלשונם:

"ואם תאמר והאמר רב תפלת ערבית רשות, וקיימא לן כוותיה. ועוד קשה, דאמר לקמן (ל ע"ב) טעה ולא התפלל יעלה ויבוא בלילה אין מחזירים אותו, משום דאין מקדשין את החדש בלילה ותיפוק ליה דתפלת ערבית רשות. ויש לומר, הא דאמרינן דתפילת ערבית רשות היינו לגבי מצוה אחרת, דאז אמרינן תדחה ערבית מפניה, אבל לחינם אין לו לבטלה."

ב. גישה שונה ליישב את הקושיה הביא **בעל הלכות גדולות** (תוספות שם), שכאשר הגמרא כותבת שתפילת ערבית רשות, כוונתה היא רק לדין המקורי. בזמן הזה לעומת זאת עם ישראל קיבל על עצמו להתפלל גם את תפילה זו, ומשום כך אדם שלא התפלל ערבית צריך להתפלל פעמיים שחרית, וכן ביאר גם **הרמב"ם** (תפילה א, ו) את חובת תפילת ערבית בזמן הזה.

ג. אפשרות נוספת הדומה לקודמת תירץ **הרא"ש** (ברכות ד, ב), שכאשר הגמרא כותבת שאדם חייב בשתי תפילות שחרית במקרה שלא התפלל ערבית, כוונתה למצב בו אדם קיבל על עצמו באופן אישי את תפילת ערבית כחובה. כפי שמעיר הרא"ש, אין צורך לקבל בפירוש את התפילה כחובה, אלא די בכך שאדם כבר התפלל תפילה זו בעבר מספר פעמים.

להלכה

להלכה נראה שנקטו הפוסקים (או"ח רלו) כדעת הרמב"ם, שתפילת ערבית חובה מכיוון שעם ישראל קיבל אותה על עצמו. ולכן אין זה משנה אם אדם לא התפלל מעולם ערבית, מכל מקום הוא חייב להתפלל בגלל קבלת עם ישראל. ואמנם, למרות שתפילת ערבית נקבעה כחובה, למעשה כפי שכתבו הפוסקים יש בה מספר הקלות:

א. כפי שכותבת הגמרא בסוף מסכת ראש השנה, מטרת חזרת הש"ץ היא להוציא את הרבים ידי חובתם, וגם בזמן הזה שיודעים להתפלל תקנת חז"ל לא זזה ממקומה. בתפילת ערבית לעומת זאת אין חזרת הש"ץ, ובטעם הדבר נימק **הרמב"ם** (שם ט, ט) שמעיקר הדין תפילת ערבית איננה חובה, לכן אין לחזור על התפילה עבור מי שלא התפלל, ובלשון **המשנה ברורה** (רלו, א):

"אין שליח צבור חוזר התפלה בתפלת ערבית - שאין תפלת ערבית חובה רק מצווה, ולא נתחייב בה אדם שיצטרך הש"ץ להוציא ידי חובתו (רמב"ם). ואפילו האידינא (= בזמן הזה) דקבעוה חובה, מכל מקום לא אליים מנהגא לשויה (= לא חזק המנהג לעשותו) חובה כדי לאטרוחי צבורא (= להטריח הציבור) להחזיר הש"ץ התפילה."

ב. כאשר אדם מאחר לשחרית והציבור כבר הגיע לשמונה עשרה, עליו להמשיך את סדר התפילה כרגיל, מכיוון שעדיף לסמוך גאולה לתפילה מתפילה במניין. לעומת זאת, במקרה בו אדם איחר לתפילת ערבית פסק **השולחן ערוך** (רלו, ג) שתפילה בציבור עדיפה על סמיכת גאולה לתפילה, מכיוון שמעיקר הדין תפילת ערבית רשות, וסמיכת גאולה לתפילה פחות חשובה (ועיין הערה²).

על בסיס אותו עקרון פסק **השולחן ערוך** (שם, ב) בעקבות **הרשב"א**, שלמרות שאסור להפסיק בשחרית בין גאולה לתפילה בשביל להכריז שיש לומר 'על ניסים' 'עלה ויבוא' וכדומה, בתפילת ערבית מותר, כיוון שמדובר מעיקר הדין בתפילת רשות שקבעו אותה רק בתורת מנהג לכן איסור ההפסקה קל יותר (ועיין במהרש"ל שחלק).

ג. כפי שראינו לעיל לדעת הרמב"ם וכך פסקו השאגת אריה והמשנה ברורה, כאשר הגמרא במסכת ברכות כותבת שנשים חייבות בתפילה, כוונתה לתפילת שמונה עשרה, מכיוון שחובת התפילה מדרבנן (ובניגוד לרמב"ם והרב עובדיה בעקבותיו). אף על פי כן כתבו רבים מהאחרונים, שמתפילת שמונה עשרה של ערבית נשים פטורות, כיוון שרק שהגברים קיבלו אותה עליהם כחובה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו³...

² יש להעיר שלדעת **כף החיים** (רלו, כב) בעקבות המקובלים, אין לשנות את סדר התפילה בערבית, וכשם שבתפילת שחרית אין לדלג על פסוקי דזימרה על מנת להספיק תפילה במניין, כיוון שעל פי סדר העולמות כך צריך להיות. גם **האור לציון** (ב, טו) כתב שבתפילת ערבית יש לעשות כדעת מקובלים, מכיוון שאם אדם יידע שאפשר לבוא מאוחר ולא להפסיד תפילה במניין, הוא עלול להתרגל לאחר.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com